

MUHAMMED GAVS

MUHAMMED GAVS

(bk. GAVS, Muhammed).

MUHAMMED b. GÂZÎ

(محمد بن غازي)

(ö. VII./XIII. yüzyılın ilk çeyreği)

Anadolu Selçukluları döneminde eser veren âlim ve devlet adamı.

Malatye'vi nisbesinden Malatyalı olduğu veya hayatının büyük bir kısmını bu şehirde geçirdiği anlaşılmaktadır. *Ravzatü'l-ûkûl* adlı eserinin mukaddimesinde verdiği sınırlı mâlûmat dışında hayatı hakkında bilgi yoktur. Burada belirttiğine göre iyi bir öğrenim görmüştür. Yaptığı görevler ve yazdığı eserler edebiyat alanında yetiştiğini ve Arapça, Farsça bildiğini göstermektedir. Tahsilini tamamladıktan sonra münşî (debîr) olarak tayin edildi. Bu göreve üstün yeteneği sayesinde geldiğini söyleyen Muhammed b. Gâzî, kısa zamanda başarıya ulaştığını ve ardından vezirlik makamına yükseldiğini kaydeder. Maiyetinde çalıştığı, ancak adını vermediği hükümdar büyük ihtimalle II. Kılıcarşan'ın oğlu Muizzüddin Kayser Şah'tır. Çünkü 574'te (1178) Malatya'yı Dânişmendîler'den alan II. Kılıcarşan, altı yıl sonra ülkeyi oğulları arasında taksim ederken Malatya'yı ona vermişti. Şehir, II. Kılıcarşan'ın oğulları arasında zaman zaman el değiştirse de bu dönemde uzun süre Kayser Şah'ın yönetiminde kalmış olmalıdır. Vezirlik makamına geldiği sırada ülkenin kargaşa içinde bulunduğunu belirten Muhammed b. Gâzî, başarılı icraatları sebebiyle bazı menfaat düşkünü kimselerin hedefi haline geldiğini ve sonunda görevinden ayrıldığını söyler. Hâsımalarının baskısı artınca Harran'a sürülen Muhammed b. Gâzî, Rükneddin II. Süleyman Şah'ın Malatya'yı alması üzerine (597/1201) şehre geri döndü ve Süleyman Şah'ın isteği üzerine daha önce yazmaya başladığı *Ravzatü'l-ûkûl* adlı eserini tamamlayıp kendisine takdim etti. Gıyâseddin I. Keyhusrev Selçuklu tahtına oturunca (601/1205) oğlu İzzeddin I. Keykâvus'u Malatya'ya melik olarak gönderdiğinden Süleyman Şah'ın hâkimiyetinin birkaç yıl sürdüğü anlaşılmaktadır. Bu tarihten sonra İzzeddin Keykâvus'un hizmetine giren Muhammed b. Gâzî, *Berîdü's-sa'âde* adlı kitabını ona takdim etmiş olup önsözünde bu hükümdara ho-

calık yaptığını belirtmektedir. Gıyâseddin Keyhusrev ölünce büyük oğlu İzzeddin Keykâvus Selçuklu tahtına çıktı (1211-1220). Muhammed b. Gâzî muhtemelen bu tarihlerde vefat etmiştir.

Eserleri. 1. *Ravzatü'l-ûkûl*. Muharrem 598'de (Ekim 1201) tamamlanan ve nasihatü'l-mülûk (siyasetnâme) türü içinde önemle ele alınması gereken bu Farsça eser *Merzûbânnâme*'nin yeniden kaleme alınmış şeklidir. Kitabın bu versiyonu Sa'deddin Verâvîni tarafından düzenlenen biçiminden bölüm sayısı, hikâyelerin düzeni, ilâve ve ihtisar bakımından farklı bir nitelik taşır (bk. *MERZÛBÂNNÂME*). Henri Massé, eserin birinci bölümünü *Le jardin des esprits (Rawzatal-aqoul)* adıyla tercümesiyle beraber yayımlamıştır (Paris 1938). İbrahim Düzen geniş bir incelemeyle birlikte eseri neşre hazırlamış (bk. bibl.), Muhammed Rûşen de ayrı bir yayımını gerçekleştirmiştir (Tahran 1382 hş.). 2. *Berîdü's-sa'âde*. Sultan İzzeddin I. Keykâvus'un isteği üzerine kaleme alınan bu Farsça eser de diğeri gibi nasihatnâme türünde olup Hz. Peygamber'in ve Hulefâ-yi Râşidîn'in sözlerinden kırkar, bilgelerin (hükemâ) sözleriyle Arap atasözlerinden yirmişer söze dayanır. Müellifin bu sözleri açıklamak için naklettiği hikâyeler Kâbûs b. Veşmgîr, Selçuklu Sultanı Tuğrul ve nâdir olarak da zâhidler ve tâcirlerle ilgilidir. Rebîülevvel 606'da (Eylül 1209) tamamlanan eseri Muhammed Şîrvânî neşretmiştir (Tahran 1351 hş.). 3. *Mürşidü'l-küttâb. Ravzatü'l-ûkûl*'ün mukaddimesinde söz edilene ve adından kâtipler için bir el kitabı olduğu anlaşılan eser müellifin belirttiğine göre ahidnâme, menşur, mektup, tebrik ve tâziye örneklerini içermektedir. Eserin bugüne ulaşmış ve ulaşılmadığı bilinmemektedir.

BİBLİYOGRAFYA :

Sa'deddin Verâvîni, *Merzûbânnâme* (nşr. Muhammed Rûşen). Tahran 1367, neşredenin girişi, I, s. heftdih-bistuyek; E. Blochet, *Catalogue des manuscrits persans de la Bibliothèque Nationale*, Paris 1934, IV, 18-21; Safâ, *Edebiyyât*, II, 1004-1005; A. J. Arberry, *Classical Persian Literature*, London 1958, s. 180; İbrahim Düzen, *Muhammed b. Gazi ve Eseri Ravzat al-Ukûl* (doçentlik tezi, 1979). Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi; Göknur Gögebakan, *XVI. Yüzyılda Malatya Kazası: 1516-1560*, Malatya 2002, s. 15-17; Ahmed Ateş, "Hicrî VI.-VIII. (XII.-XIV.) Asırlarda Anadolu'da Farsça Eserler", *TM*, VII-VIII/2 (1945), s. 104-106; Faruk Sümer, "Keykâvus I", *DİA*, XXV, 352; Abdülkerim Özeydin, "Kılıcarşan II", a.e., XXV, 401-402.



TAHSİN YAZICI

MUHAMMED el-GAZZÂLÎ

(محمد الغزالي)

(1917-1996)

Mısırlı âlim ve fikir adamı.

22 Eylül 1917'de Mısır'ın Buhayre vilâyetinin Neklâl'ine köyünde doğdu. Tasavvuf ehline karşı büyük saygısı olan babasının, rüyasında Ebû Hâmid Muhammed el-Gazzâlî'den aldığı işaret üzerine oğluna Muhammed el-Gazzâlî ismini koyduğunu bizzat kendisi söyler (*İslâmiyyetü'l-ma'rife*, II/7 [1417/1997], s. 157). İlk öğrenimine köyünde başladı ve Kur'an'ı ezberledi. Ailesinin İskenderiye'ye göç etmesi üzerine Ezher'in ilköğretim kısmına girdi ve 1937'de lise kısmından mezun oldu. Bu sırada İskenderiye'de İhvân-ı Müslimîn lideri Hasan el-Bennâ ile tanıştı ve teşkilâta katıldı. 1941'de Ezher'in Usûlüddîn Fakültesi'ni bitirdi. 1943'te aynı fakültenin Dâvet ve İrşad Bölümü'nde yüksek lisansını tamamladı, ardından Kahire'deki Atebetü'l-hadrâ Camii'ne imam-hatip olarak tayin edildi.

Hasan el-Bennâ'nın 12 Şubat 1949'da bir suikast sonucu öldürülmesi üzerine yerine kimin getirileceği konusunda tartışmalar başladı ve teşkilât sarsıntı geçirdi. Cemaat üyelerinin tutuklandığı dönemde Muhammed el-Gazzâlî, Sînâ yarımadasındaki Tür Hapishanesi'nde bir yıla yakın süre kaldı. Ekim 1951'de Hasan el-Hudaybî'nin başa geçmesiyle İhvân-ı Müslimîn'deki iç çalkantılar sona erdi. Ancak Hasan el-Hudaybî'nin görüşlerini paylaşmayan Muhammed el-Gazzâlî teşkilâttan ayrıldı ve bu dönemden itibaren hiçbir teşkilâta bağlı kalmadan İslâmî davete devam etti.

Muhammed el-Gazzâlî'nin 1943-1974 yılları arasındaki hayatı Mısır toplumunda büyük çalkantıların yaşandığı bir dönemde oldukça hareketli geçmiştir. 1962'de Mısır'da Cemal Abdünnâsır'ın liderliğinde iktidarda bulunan Mısır Sosyalist Partisi'nin Halk Güçleri Millî Toplantısı'nda açıkladığı İslâmî fikirlerinden ötürü liberal ve sol görüşlü gazetelerde ağır tenkitlere uğrarken başta Kahire olmak üzere Mısır'ın çeşitli şehirlerinde halk tarafından büyük destek gördü, lehinde gösteriler yapıldı. Bu sırada Vakıflar Bakanlığı'nda camiler müfettişi, camiler müdür yardımcısı ve camiler müdürü olarak vazife aldı. Ezher Camii'ndeki uzun vâizlik görevinin ardından Abdülhalim Mahmûd'un Vakıflar bakanlığı sırasında Kahire'deki Amr b. Âs Camii'ne hatip ve vâiz tayin edildi.

Kendi ifadesine göre, Seyyid Kutub hakkındaki bir tahkikat sırasında İhvân-ı Müslimîn aleyhinde ifade vermesi yönündeki bir talebi reddetmesi yüzünden tutuklanarak Tür Hapishanesi'nde yaklaşık bir yıl hapis yattı (1965).

1968-1973 yıllarında ramazan ayında konuşma yapmak üzere Küveyt, Katar, Sudan ve Fas'ta bulunan Muhammed el-Gazzâlî Küveyt'teki ikameti esnasında bir kısım eserlerini yayımladı. 2 Temmuz 1971'de Dâvet ve İrşad Dairesi Başkanlığı'na getirildi. 1974'te Muhammed Ebû Zehre ile birlikte medenî kanundaki tâdilât çalışmalarına karşı çıktığı için görevinden alındı; ayrıca Kahire'de Amr b. Âs Camii'nde vâizlik yapması da yasaklandı. 1974-1981 yılları arasında Enver Sedat rejimiyle ters düştüğü için Mısır'dan ayrıldı. Bu dönemde Suudi Arabistan üniversitelerinde ve özellikle Mekke'deki Ümmülkurâ Üniversitesi'nde hocalık yaptı. Enver Sedat'ın ölümünden sonra 8 Mart 1981'de Mısır'da Vakıflar bakan yardımcılığı görevine getirildi. 1982-1985 yıllarında Katar'daki üniversitede misafir hoca olarak vazife yaptı. 1985-1989 arasında Cezayir'deki Emîr Abdülkâdir Üniversitesi'nin hem kurucusu hem akademik kurul başkanı oldu. Hayatının son yıllarında Kahire'deki el-Meclisü'l-ilmî li'l-ma'hedi'l-âlemî li'l-fikri'l-İslâmî adlı müessesenin başkanlığını üstlendi. 1970'lerden itibaren şöhreti İslâm dünyasında yayılmaya başladığında birçok ülkeyi ziyaret edip buralarda İslâmî davetle ilgili pek çok toplantıya katıldı. Riyad'da bulunduğu bir toplantı sırasında 9 Mart 1996 tarihinde vefat etti ve Medine'deki Cennetü'l-baki' Kabristanı'nda defnedildi.

İslâm dünyasının I. Dünya Savaşı'ndan sonra yaşadığı ağır toplumsal şartlar, siyasi ve dinî akımların bütünleşmesi, hilâfetin kaldırılması gibi konular Muhammed el-Gazzâlî'nin kişiliğinin oluşmasının

da etkisini göstermiştir. Hocaları arasında lise döneminde özellikle İbrâhim el-Garbâvî ile Abdülazîz Bilâl'in, üniversite yıllarında Abdülazîm ez-Zerkânî ile Mahmûd Şeltût'un tesirinde kaldığını bizzat kendisi söyler (*Huṭabü's-Şeyḫ Muhammed el-Gazzâlî*, hazırlayanın girişi, s. 14-15). Hasan el-Bennâ da onun mânevî hayatında ve irşad anlayışında derin etkiler bırakmıştır. Eserlerinin büyük bir kısmında bu tesirin boyutunu görmek mümkündür. Seyyid Kutub'un da dahil olduğu, Muhammed el-Gazzâlî, Abdülkâdir Üdeh ve Mustafa es-Sibâî'den oluşan ilim ve fikir adamları grubu özellikle Hasan el-Bennâ'nın İslâm'da sosyal adalet öğretisinden etkilenmiştir (*The Oxford Encyclopedia of the Modern Islamic World*, 1, 197-198).

Mısır toplumunun geçirmekte olduğu fikrî ve mânevî buhrana dair gözlemleri dikkate alınacak olursa Muhammed el-Gazzâlî'nin, başta Mısır olmak üzere bütün İslâm dünyası için bir islah programı çerçevesinde fikirlerini sunmayı hedeflediği anlaşılır. Muhammed bir yandan Batı hayranlığı ve taklitçiliğini destekleyen çevrelere, öte yandan 23 Temmuz (1952) inkılabı öncesi İngiltere sömürgeciliğine karşı tavır almış, Filistin sorunu konusunda İhvân-ı Müslimîn'e destek vermiş, 23 Temmuz inkılabının ardından Batı'nın sosyal ve kültürel açıdan dinin toplumdaki etkinliğinin azaltılması projesine karşı büyük tepki göstererek tek kurtuluş çaresinin İslâm'ın temel değerlerine dönmek olduğunu savunmuş, bu konuda İslâm davetçisine büyük görevler düştüğünü belirtmiştir. Muhammed el-Gazzâlî, İslâm dünyasındaki yozlaşmanın başlıca sebeplerini mezhep kavgaları, siyasi bunalımlar, yöneticilerin ihmâl, gaflet ve Batı taklitçiliği, ilim adamlarının faydasız tartışmalarla vakit geçirip gereken ictihadı yapmamaları, müslümanlar arasındaki çıkar çatışmaları, toplumun Batı hayat tarzına yönelmesi, ilim ve teknik bakımından geri kalması gibi hususlarda görür. Mısır'a İslâm vatanının bir parçası olarak bakarken modern dönemde kin, düşmanlık ve ırkçılık üzerine kurulan milliyetçilik anlayışını reddeder. İslâm'ın diğer dinler ve Batı'dan gelen sosyalist, komünist vb. ideolojiler önünde üstünlüğünü savunur; bu tür ideolojilerden müslüman milletlerin korunması ve kurtarılması yönünde irşad faaliyetlerini sürdürmenin zaruretini vurgular.

Dinî konularda akılla nakil arasındaki dengeyi sağlanması ve aklın nakil için bir esas teşkil etmesi şeklindeki temel görüşüyle Muhammed Abduh ve Reşîd

Rizâ'nın *el-Menâr* çizgisini devam ettiren Muhammed el-Gazzâlî, Kur'an'ın sünnetten önce geldiği ve âhâd hadisler yerine Kur'an'ın ima ettikleriyle amel etmenin daha doğru olacağı görüşüyle İbn Teymiyye ekolünü benimsediğini göstermektedir. Onun, İslâm'ın "takvâ sahibi bir kalp ve zeki bir akıl"dan ibaret olduğunu söylemesi İslâm davetçilerine yönelik bir yöntem olarak algılanmaktadır. Muhammed el-Gazzâlî aklın taklitçilikten korunması, ictihad ve tecdîdin önünün açılması gerektiğine inanmaktadır. Tevhidin evrensel bir varlık kanunu ve hayat düzeni olduğunu belirterek insanın toplumdaki etkinliğinin Allah'tan başka varlıklara kul olmaktan arındırılmasına bağlı olduğunu söyler. Kur'an-ı Kerim'deki kıssalar sadece toplumun eğitimi ve tezekkîyesi için vârit olmuştur. Gayb ve ölümden sonra dirilme haberleri toplumun ahlâkını güçlendirir. Muhammed el-Gazzâlî, camileri ibadet mahalli olması yanında İslâm kültür üniversitesi olarak da nitelendirmiştir.

İlmî kişiliğiyle geniş bir şöhret kazanan Muhammed el-Gazzâlî'ye Ezher'deki Mecmau'l-buhûsî'l-İslâmiyye, Ürdün'deki el-Mecmau'l-melikî li-buhûsî'l-hadâretî'l-İslâmiyye, Washington'daki el-Ma'hed el-âli li'l-fikri'l-İslâmî ve Küveyt'teki el-Hey'etü'l-hayriyye el-İslâmiyye el-âlemiyye gibi kurumlarda üyelik verilmiştir. Ayrıca Cezayir'de Visâmü'l-esîr (1988), Suudi Arabistan'da Milletlerarası Kral Faysal (1989), Pakistan'da İmtiyaz (1991), Mısır'da Devlet takdir (1991) ve yılın düşünü ödüllerine lâyık görülmüştür.

Eserleri. A) İslâm Daveti. 1. Fî Mevki-bi'd-da'Ve (Kahire 1957). Eserde İslâm davetinin metotlarına işaret edilmekte ve yanlış metotlar uygulayan gruplar eleştirilmektedir. **2. Ma'allâh: Dirâsât fi'd-da'veti ve'd-du'ât** (Kahire 1959, 1992; Dimaşk 1989). **3. Hümümü dâ'iyetin** (Kahire 1985). İslâm davetçilerini yönlendirmek amacıyla kaleme alınmıştır. **4. ed-Da'vetü'l-İslâmiyye testâkbilü'l-ka'neha'l-hâmise 'aşere** (Kahire 1990). **5. Te'emmülât fi'd-dîn ve'l-hayât** (İskenderiyye 1992). *Mecelletü'l-İhvânî'l-müslimîn*, *Ceridetü'l-İhvânî'l-müslimîn* gibi gazete ve dergilerde çıkan makalelerinden oluşmaktadır.

B) Siyaset ve Ekonomi. 1. el-İslâm ve'l-evzâ'u'l-İktisâdiyye (Kahire 1947, 1987). **2. el-İslâmü'l-müfterâ 'aleyhi beyne's-şuyû'iyîn ve'r-re'simâliyyîn** (Kahire 1950, 1960). Mısır'ın 1944-1949 yılları arasında yaşadığı siyasi azınlıklar iktidarı döneminde kaleme alınmış olup



Muhammed
el-Gazzâlî

MUHAMMED el-GAZZÂLÎ

müellifin bazı dergilerde yayımlanan makalelerinden meydana gelmektedir. 3. *el-İslâm ve'l-menâhicü'l-İştirâkiyye* (Kahire 1960). Cemal Abdünnâsir döneminde Mısır'daki sosyalist ideolojiye reddiyedir. 4. *el-İslâm ve'l-İstibdâd es-siyâsî* (Kahire 1984). Müellifin 1951'de Tûr Hapishanesi'nde iken hazırladığı, bir kısmı dergilerde yayımlanmış konferanslarının derlenmesinden oluşmaktadır. 5. *Türâşûna'l-fikri fî mizânî's-şer' ve'l-'aql* (Kahire 1994). Harun Ünal tarafından *Düşünce Mirasımız: Eleştirel Bir Yaklaşım* ismiyle Türkçe'ye çevrilmiştir (İstanbul 1994).

C) Geleneksel İslâmî İlimler. 1. *Min hünâ na'lem* (Kahire 1965). Hâlid Muhammed Hâlid'in *Min hünâ nebde'* adlı eserine reddiyedir. 2. *Fıkhü's-sîre* (Kahire 1976, 1987). Resul Tosun kitabı aynı adla Türkçe'ye çevirmiştir (İstanbul 1987, 1991, 2000). 3. *es-Sünnetü'n-Nebeviyye beyne ehli'l-fıkh ve ehli'l-ğadîş* (Kahire 1984). Ali Özek tarafından *Nebevi Sünnet: Fakihlere ve Muhaddislere Göre* ismiyle tercüme edilmiştir (Ankara 1992). 4. *Nazarât fi'l-Kur'ân* (Kahire 1986). 5. *'Aqidetü'l-müslim* (Dimaşk 1987; İskenderiyye 1990). 6. *Huluğu'l-müslim* (Dimaşk 1987; Kahire 1989). 7. *Rekâ'izü'l-İmân beyne'l-'aql ve'l-ğalb* (Kahire 1979). 8. *Keyfe nete'âmelü ma'a'l-Kur'âni'l-Kerim* (Kahire 1992; el-Mansûre 1993). Çağdaş dönemde Kur'an'ı anlama metodu, Kur'an'ın konuları, tefsiri ve tevili gibi hususları içerir. Emrullah İşler eseri *Kur'an'ı Anlamada Yöntem* adıyla Türkçe'ye çevirmiştir (İstanbul 2002). 9. *et-Ta'aşşub ve't-tesâmuḥ beyne'l-Mesihîyye ve'l-İslâm: Dahdu şübühât ve reddü müftereyât* (Kahire 1993). Mısırlı bir hıristiyan yazarın İslâm'a yönelik ithamlarına cevap vermek üzere kaleme alınmıştır. 10. *Naḥve tefsirin mevzû'iyîn li-süveri'l-Kur'âni'l-Kerim* (Kahire 1996). Şahin Güven ve Ekrem Demir tarafından *Kur'an'ın Konulu Tefsiri* adıyla tercüme edilmiştir (İstanbul 2000). Muhammed el-Gazzâlî'nin çalışmaları hakkında ayrıntılı bilgi, vefatından bir yıl sonra yayımlanan *İslâmiyyetü'l-ma'rife* dergisinin özel sayısında mevcuttur (bk. bibl.). Bazı dergilerde ve özellikle Arap dünyasının kadın sorunlarını dile getiren *Seyyidetü* dergisinde yazıları hâlâ neşredilmektedir.

BİBLİYOGRAFYA :

Muhammed el-Gazzâlî, "Kışşatü hayât", *İslâmiyyetü'l-ma'rife*, II/7, Muhammed el-Gazzâlî özel sayısı, Selangor 1417/1997, s. 155-230;

Muhammed el-Meczûb, '*Ülemâ' ve müfekkirün 'areftühüm*, Kahire 1986, I, 265-285; Muhammed Şelebi, *eş-Şeyḥ el-Gazzâlî ve ma'raketü'l-muşhaf fi'l-'âlemi'l-İslâmî*, Kahire 1987; *Ḥuḫabü's-Şeyḥ Muhammed el-Gazzâlî fî şü'ni'd-din ve'l-hayât* (haz. Kutub Abdülhamid Kutub), Kahire 1988, hazırlayanın girişi, s. 3-18; Âmir en-Neccâr, *Nazarât fî fikri'l-Gazzâlî*, Kahire 1989; Ahmed Hicâzî es-Sekkâ, *Def'u's-şübühât 'ani's-Şeyḥ Muhammed el-Gazzâlî*, Kahire 1990; Muhammed İmâre, *eş-Şeyḥ Muhammed el-Gazzâlî*, Kahire 1992; Yûsuf el-Kardâvî, *eş-Şeyḥ el-Gazzâlî kemâ 'areftüh*, Kahire 1995; a.mlf., "Nazarât fî türâşî's-Şeyḥ Muhammed el-Gazzâlî", *İslâmiyyetü'l-ma'rife*, II/7 (1417/1997), s. 17-47; *eş-Şeyḥ Muhammed el-Gazzâlî* (haz. Nasreddin La'râbe), Cezayir 1998; Haifaa G. Khalaf Allah, *Rethinking Islamic Law: Genesis and Evolution in the Islamic Legal Method and Structures. The Case of a 20th Century 'Alim's Journey into His Legal Traditions. Muhammad al-Ghazali (1917-1996)*, Washington 1999, s. 53-223; Abdürrahim el-Kettânî - Abdülaziz Bağdâd, *el-Müfîd fî terâcimi's-şu'arâ' ve'l-üdebâ' ve'l-'ulemâ' el-fukahâhâ*, Dârülbeyzâ 1421/2000, s. 327-329; Laureati, "Şeyḥ Muhammed el-Gazali, Dobitnik Fejsalove Nagrade za 1409. Hidžretsku Godinu", *Glasnik VIS*, LII/2 (1989), s. 212-214; D. Krawolski, "eş-Şeytân ve'l-me'Pe: el-Gazzâlî ve kırâ'e Zerâdüşîyye li'l-Kur'ân", *el-İctihâd*, VI/25, Beyrut 1415/1994, s. 63-76; Hâlid M. Gâzi, "Ve Rehale's-Şeyḥ el-Gazzâlî", *el-'Âlemü'l-İslâmî*, sy. 1450, Cidde 1996, s. 7-11; Tâha Câbir el-Alvânî, "Şeyḥunâ Muhammed el-Gazzâlî rahimehullah ve şafahât min hayâtih", *İslâmiyyetü'l-ma'rife*, II/7 (1417/1997), s. 5-15; Ammâr et-Tâlibî, "eş-Şeyḥ el-Gazzâlî kemâ 'areftüh fî'l-Cezâ'ir", a.e., II/7 (1417/1997), s. 49-70; Fehmî Ced'ân, "el-'Âlem beyne ḥaddeyn: Nazra fî'l-mebâdî'l-müveccih'e li't-tecrübeti'l-Gazzâlîyye", a.e., II/7 (1417/1997), s. 71-85; Hibe Raûf İzzet, "el-Haḫku'l-mur: eş-Şeyḥ Muhammed el-Gazzâlî ve kaḫâya'l-me'Pe", a.e., II/7 (1417/1997), s. 87-104; Muhammed Vekülah, "Melâmiḫu'l-fikri's-siyâsî li's-Şeyḥ el-Gazzâlî", a.e., II/7 (1417/1997), s. 105-137; "Ta'rif mücez bi-kütübi's-Şeyḥ Muhammed el-Gazzâlî", a.e., II/7 (1417/1997), s. 231-247; O. Carre, "Bannâ, Hasan al-", *The Oxford Encyclopedia of the Modern Islamic World* (ed. J. L. Esposito), Oxford 1995, I, 197-198; Nazih N. Ayubi, "Ghazâlî, Muhammad al-", a.e., II, 63-64; İbrâhim el-Beyyûmî Gânim, "Hasan el-Bennâ", *DIA*, XVI, 307-310; a.mlf., "İhvân-ı Müslimîn", a.e., XXI, 580-583.



MUHAMMED İMÂRE

MUHAMMED b. HABİB

(محمد بن حبيب)

Ebû Ca'fer Muhammed b. Habîb b. Ümeyye b. Amr el-Hâşimî (ö. 245/860)

Ensâb âlimi, râvi ve edip.

Annesi Habîb'e izâfetle Muhammed b. Habîb olarak tanınır. Kaynakların çoğunda "veled-i müläâne" olduğu ve babasının bilinmediği belirtilmekle birlikte isim zin-

cirini yukarıdaki şekilde kaydeden bazı tarihçilere göre Habîb babasının adıdır. Bir rivayete göre büyük babasının ismi Muḫabber'e (Fîrûzâbâdî, s. 192) veya en meşhur eseri olan *el-Muḫabber'e* (Sem'ânî, s. 510) nisbetle Muḫabberî, tarihe ve ensâba dair yazdığı eserleri sebebiyle Ahbârî nisbeleriyle anılır. Hâşimî nisbesini, Abbâsî Devleti'nin kurucusu Ebû'l-Abbâs es-Seffâh'ın kardeşlerinden Ebû'l-Fazl Abbas b. Muhammed el-Hâşimî'nin kölesi olduğu için almıştır. Bazı yeni kaynaklarda (Ziriklî, VI, 307; Kehhâle, IX, 174-175) Bağdat'ta doğduğu belirtiliyorsa da bunun ihtiyatla karşılanması gerekir. Çünkü köleleri arasında İbn Habîb'in annesinin de bulunduğu Abbas b. Muhammed ve kardeşlerinin 132'de (749) Kûfe'ye göç ederek burada yerleşmeleri ve Bağdat'ın Ebû Ca'fer el-Mansûr'un hilâfet yıllarında (754-775) kurulmuş olması İbn Habîb'in de Kûfe'de doğmuş olabileceği ihtimalini düşündürmektedir. Bununla beraber hocaları göz önüne alındığında küçük yaşta Bağdat'a gelerek eğitimini burada tamamladığı anlaşılmaktadır.

Ebû Ubeyde et-Teymî, Kutrub, İbnü'l-Kelbî, Ebû Abdullah İbnü'l-A'râbî ve Ebû'l-Yakzân Âmir b. Hafı gibi şahsiyetlerden okuyan Muhammed b. Habîb ensâb, eyyâm ve ahbâra dair bilgilerle Arap dili ve edebiyatı, lugat ve şiir gibi konularda kendini gösterdi. Ancak onun şöhret bulduğu alan ensâbdır.

Muhammed b. Habîb'in sakin ve münevvi bir hayat tarzını benimsediği anlaşılmaktadır. Genellikle kendi imkânlarıyla geçinmeye çalıştı, devlet görevine tâlip olmadı, halka açık cami vb. yerlerde ders vermekten kaçındı. Evinin bir bölümünü okul haline dönüştürerek başta Muhammed b. Abbas el-Hâşimî'nin çocukları olmak üzere bazı devlet adamları ile diğer kişilerin çocuklarının eğitimiyle meşgul oldu. Bu sebeple "müeddip" ve "muallim" lakaplarıyla da anılır. Fakat geçim sıkıntısı çektiğini bir beytinde dile getirmektedir (Yâkût, IV, 2480; İbnü'l-Kiftî, III, 121). İbn Habîb'in öğrencileri arasında, başta *el-Muḫabber* ve *el-Münemmaḫ* adlı eserlerini rivayet eden Ebû Saïd es-Sükkerî olmak üzere Muhammed b. Ahmed b. Arâbe el-Kûfî, (İbn) Ebû Ru'be ve babasıyla yakın dost olan şair İbnü'r-Rûmî'nin ismi zikredilir. İbn Habîb 23 Zilhicce 245'te (19 Mart 860) Sâmerâ'da vefat etti.

Güvenilir bir râvi kabul edilen İbn Habîb, hocası İbnü'l-Kelbî'nin *Cemhere*'sini rivayet ettiği gibi eserlerinde bundan